

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра фізичної географії та раціонального природокористування**

«

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ З ОСНОВАМИ ЕТНОГРАФІЇ

Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський)
Галузь знань	10 “Природничі науки”
Спеціальність	106 “Географія ”
Освітня програма	Географія
Статус дисципліни	обов’язкова
Мова навчання	українська

Ужгород 2021

Робоча програма навчальної дисципліни «Історична географія з основами етнографії» для здобувачів вищої освіти галузі знань 10 “Природничі науки” спеціальності 106 “Географія”, освітньої програми Географія.

Укладач: Жулканич Борис Михайлович, старший викладач кафедри фізичної географії та раціонального природокористування

Робочу програму розглянуто та затверджено на засіданні кафедри фізичної географії та раціонального природокористування

протокол № 11 від «28» червня 2021 р.

Завідувач кафедри Поп С.С.

Схвалено методичною комісією географічного факультету

протокол № 8 від «29» червня 2021 р.

Голова методичної комісії Потіш Л.А.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 3	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 90	3-й	3-й
Кількість модулів – 2	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання:	6-й	6-й
аудиторних – 3	Лекції:	
	30	8
самостійної роботи студента – 3	Практичні (семінарські):	
	14	4
Вид підсумкового контролю: усний	Лабораторні:	
	-	-
Форма підсумкового контролю: залік	Самостійна робота:	
	46	78

2. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою вивчення дисципліни «Історична географія з основами етнографії» є оволодіння студентами теоретичними знаннями щодо взаємодії природи і людини, впливу географічного чинника на розвиток людського суспільства на різних етапах історичного розвитку.

Завдання вивчення дисципліни:

- охарактеризувати науково-методологічну організацію історичної географії та її складових;
- виявити ретроспективні особливості розвитку історичної географії та встановити характерні риси її етапів;
- висвітлити природно-історичний процес як передумову розвитку первісного суспільства, визначити особливості та місце у ньому території України;
- здійснити географічний аналіз особливостей заселення й освоєння території України від палеоліту і до кінця XX століття;
- з'ясувати етногенез українців у межах суцільної української території;
- дати характеристику походженню та територіальному розповсюдженню національних меншин в Україні та провести їхню демографічну характеристику.

Відповідно до освітньої програми, вивчення дисципліни сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти таких компетентностей:

ЗК 2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК 3. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК 5. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

ЗК 7. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 9. Здатність працювати автономно.

ЗК 11. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК 12. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ФК 2. Здатність застосовувати знання і розуміння основних характеристик, процесів, історії і складу природи і суспільства.

ФК 3. Здатність здійснювати збір, реєстрацію і аналіз даних за допомогою відповідних методів і технологічних та програмних засобів у польових і лабораторних умовах.

ФК 5. Здатність аналізувати склад і будову геосфер (у відповідності до спеціалізації) на різних просторово-часових масштабах.

ФК 7. Знання і використання специфічних для географічних наук теорій, парадигм, концепцій та принципів відповідно до спеціалізації.

ФК 8. Самостійно досліджувати природні матеріали та статистичні дані (у відповідності до спеціалізації) в польових і лабораторних умовах, описувати, аналізувати, документувати і презентувати результати.

ФК 9. Здатність до планування, організації та проведення досліджень і підготовки звітності.

3. ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Передумовами вивчення навчальної дисципліни «Історична географія з основами етнографії» є опанування таких навчальних дисциплін освітньої програми «Географія»:

ОК 1.3 «Філософія»;

ОК 1.4 «Історія та культура України»;

ОК 2.7 «Основи картографії»;
 ОК 2.27 «Географія населення з основами демографії»;
 ОК 2.22 «Основи суспільної географії».

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Відповідно до освітньої програми «Географія», вивчення навчальної дисципліни повинно забезпечити досягнення здобувачами вищої освіти таких програмних результатів навчання (ПРН):

Програмні результати навчання	Шифр ПРН
Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці базові поняття з теорії історичної географії та етнографії.	ПРН 1
Збирати, обробляти та аналізувати інформацію в галузі наук з історичної географії та етнографії.	ПРН 5
Застосовувати моделі, методи фізики, хімії, геології, екології, математики, інформаційних технологій тощо при вивченні природних та суспільних процесів формування і розвитку геосфер.	ПРН 8
Аналізувати склад і будову природних і соціосфер (у відповідності до спеціалізації) на різних просторово-часових масштабах.	ПРН 9
Дотримуватися морально-етичних аспектів дослідження, чесності, професійного кодексу поведінки.	ПРН 11
Знання проблем та особливостей сучасних демографічних процесів на планетарному, національному та локальному рівнях, розуміння причинно-наслідкових зв'язків цих процесів, розуміння сучасних тенденцій розвитку суспільства в умовах глобалізації і регіоналізації.	ПРН 14

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування навчальної дисципліни «Історична географія з основами етнографії»

Очікувані результати навчання з дисципліни	Шифр ПРН
<ul style="list-style-type: none"> • Знати основні поняття та категорії навчальної дисципліни та її підсистем, її мету та завдання; • вільно володіти понятійно - термінологічною базою історичної географії та етнографії; • здійснювати аналіз історичних, політичних та економічних чинників на вплив етнічних процесів та розміщення населення світу; • давати регіональну характеристику історії та етнографії населення; • виявляти проблеми та перспективи розвитку етносів країн світу. 	ПРН 1 ПРН 5
<ul style="list-style-type: none"> • Уміти користуватися різноманітними джерелами інформації про історію, населення, аналізувати їх і формулювати висновки; • графічно відображати статистичну інформацію, створювати картосхеми; аналізувати процеси і явища, що впливають на динаміку зміни етнічного складу населення в світі, окремих територіях, країнах, регіонах; • виявляти географічні закономірності заселення та розселення народів; • визначати сили розвитку народонаселення, співвідношення в ньому об'єктивного та суб'єктивного, стихійного та свідомого, біологічного та соціального; • давати характеристику якості народонаселення. • дотримуватися морально-етичних аспектів дослідження, чесності, професійного кодексу поведінки для вирішення питань, пов'язаних 	ПРН 8 ПРН 9 ПРН 11 ПРН 14

суспільними та економічними процесами.

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання з навчальної дисципліни є: усне опитування, виступи студентів на практично-семінарських заняттях з доповідями, виконання практичних робіт, контрольна робота, залік.

Методи навчання: словесні (лекція, пояснення, бесіда, розповідь), практичні (семінарське заняття, практична робота), наочні (демонстрації, ілюстрації).

Форми контролю та критерії оцінювання результатів навчання

Форми поточного контролю: усні відповіді, презентації, доповіді.

Форма модульного контролю: письмова робота.

Форма підсумкового семестрового контролю: залік в усній формі.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 1)

Поточне оцінювання та самостійна робота					Модульна контрольна робота	Сума
T1	T2	T3	T4	CP	50	100
10	10	10	10	10		

T1, T2 ... – теми

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 2)

Поточне оцінювання та самостійна робота				Модульна контрольна робота	Сума
T5	T6	T7	CP	50	100
10	10	10	10		

T1, T2 ... – теми

Оцінювання окремих видів навчальної роботи з дисципліни

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 1		Модуль 2	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Практичні (семінарські) заняття	4	40	3	30
Презентації	1	10		
Реферат			1	20
Модульна контрольна робота	1	50	1	50
Разом	6	100	5	100

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

При оцінюванні знань враховується в першу чергу повнота, правильність і вичерпність відповідей на поставлені в модульних контрольних роботах запитання. Відомість результатів оформлюється за системою ECTS.

Оцінка «відмінно» виставляється, якщо під час проведення контролю було виявлено:

1. Наявність у студента всебічних, повних, глибоких інтегрованих знань програмового матеріалу, вміння вільно виконувати завдання запропонованого варіанту.
2. Вміння студента в письмовій та усній формі чітко, вичерпно і правильно викласти відповіді на питання запропонованого варіанту.
3. Глибоке розуміння студентом взаємозв'язку головних понять і положень предмета, розуміння значення цих положень і понять для майбутньої професії.
4. Високий рівень підготовленості студента з питань курсу до подальшої роботи над вдосконаленням рівня своєї професійної кваліфікації.

У відповідях студентів не має бути значних помилок. Відмінно виконана робота демонструє наявність у студента творчих здібностей.

Оцінка «добре» виставляється, коли студент письмово відповів на всі запитання, засвоїв всю навчальну програму курсу. У відповідях, які оцінені на «добре», можлива не більш як одна незначна помилка або виявлено декілька неточностей. Студент спроможний з допомогою літератури ліквідувати всі недоліки у відповідях.

Оцінка «задовільно» виставляється, коли студент дав відповіді на питання всіх завдань, але при цьому можуть проявитися певні прогалини у засвоєнні програми курсу. У відповідях, які оцінені на «задовільно», можуть зустрітися не більше як одна груба помилка або декілька значних та істотних неточностей.

Оцінка «незадовільно» виставляється за роботу, яка засвідчує про наявність у студента великих та суттєвих прогалин у знаннях основного матеріалу курсу, а у наявних його письмових відповідях є як принципові, так і грубі помилки. Студенти, які не представили письмові відповіді на модульних контрольних роботах, вважаються такими, що одержали оцінку «незадовільно».

Критерії оцінювання підсумкового семестрового контролю

Підсумковий семестровий контроль з дисципліни «Історична географія з основами етнографії» здійснюється у формі заліку, який проводиться в усній формі. Результати заліку оцінюються за такою шкалою:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		Екзамен та диференційований залік	Залік
90 – 100	A	відмінно	Зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	Не зараховано
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	

За бажанням студента результуюча підсумкова оцінка може бути визначена як інтегрована оцінка засвоєння всіх тем дисципліни і кількісно дорівнює середньому арифметичному балів, отриманих за кожний модуль.

Студент, який отримав за результатами підсумкового контролю оцінку «незараховано» (35-59 балів), зобов'язаний перескласти залік.

Результати підсумкового контролю знань заносяться до екзаменаційної відомості.

6. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

6.1. Зміст навчальної дисципліни

Модуль 1. Взаємодія людини і природи в історико-географічному вимірі

Тема 1. Теоретичні та методологічні основи історичної географії. Об'єкт та предмет дослідження історичної географії. Історія географічних відкриттів, історія географічних ідей та історична географія. Місце історичної географії в системі наук. Зв'язок історичної географії з іншими науками. Напрями в історичній географії. Періодизація в історичній географії. Проблеми історико-географічних досліджень в Україні.

Тема 2. Природно-географічні чинники антропогенезу. Еволюційна гілка людини. Роль природно-географічних факторів в еволюції людини. Значення ландшафтів в еволюції людства. Причини міграцій первісних людей. Імовірні напрями міграцій. Заселення материків.

Тема 3 Походження і географія людських рас. Поняття раси. Фактори расогенезу. Ознаки расових відмінностей людей. Підходи до класифікації рас. Просторовий розподіл європеїдної, монголоїдної, негроїдної та австралоїдної рас та їх малих рас. Формування і географія перехідних рас. Расовий склад населення регіонів і країн.

Тема 4. Взаємодія людини і природи. Коеволюція людини і навколишнього природного середовища. Вплив природних ландшафтів на розвиток первісних людей. Збиральництво, полювання і рибальство – основні види господарської діяльності первісних людей. Передумови переходу до виробляючого господарства. Центри походження культурних рослин. «Неолітична революція». Головні райони первісного землеробства. Зародження і поширення скотарства. Освоєння металів. Виникнення екологічних проблем. Перша екологічна криза в епоху неоліту.

Тема 5. Зародження стародавніх цивілізацій. Поняття цивілізації. Етапи виникнення цивілізацій (за Л.І. Мечниковим). Географічні аспекти розвитку стародавніх цивілізацій: Межиріччя (Месопотамія), Єгипту, Індії, Китаю, цивілізацій Америки (інки, ацтеки, майя). Трипільська культура. Східний і західний типи цивілізацій.

Модуль 2. Основи етнографії та етногеографії

Тема 6. Поняття про етнос та етногенез. Об'єкт і предмет етнографії, етнології та етногеографії. Поняття етносу. Поняття про етногенез. Концепції етногенезу. Структура етнічних утворень. Етнічні процеси.

Тема 7. Концепція етногенезу Л.М. Гумільова. Місце розвитку етносів. Пасіонарність як ключове поняття етногенезу. Фази етногенезу. Взаємодія етносу з природним ландшафтом.

Тема 8. Культурно-господарська адаптація етносів до природних умов. Природні умови як визначальний фактор господарської спеціалізації території, в історичному аспекті. Господарсько-культурні типи. Вплив природних умов і господарства на розвиток культури. Формування менталітету етносу в залежності від природно-географічних умов та господарського укладу.

Тема 9. Етнолінгвістичний склад населення світу. Етнічна структура населення світу. Найбільші за кількістю населення народи світу, їх географія. Типологія країн за етнічною ознакою. Сутність лінгвістичної класифікації народів світу. Мовні сім'ї, групи і підгрупи. Географія народів мовних сімей та їхніх груп: індоєвропейської, кавказької, семіто-хамітської, нігеро-кордофанської, ніло-сахарської, койсанської, дравідійської, уральської, алтайської, сіно-тібетської, тайської, австроазіатської, австронезійської, ескімосо-алеутської, чукотсько-камчатської, андаманської, сім'ї австралійських та папуаських народів, сім'ї індіанських народів. Географія етносів, мови яких не входять у жодну сім'ю.

Тема 10. Релігійний склад населення світу. Історико-географічні аспекти розвитку релігій світу. Релігійна структура населення світу. Географія світових релігій:

християнства, ісламу, буддизму. Національні релігії. Місцеві традиційні (первісні) вірування.

6.2. Структура навчальної дисципліни (денна форма навчання)

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	Форма навчання: <i>денна</i>				
	Усього	у тому числі			
лекції		практичні (семінарські)	лабораторні	індивідуальна робота	самостійна робота
6-й семестр					
Модуль 1. Взаємодія людини і природи в історико-географічному вимірі					
Тема 1. Теоретичні та методологічні основи історичної географії.	9	3			6
Тема 2. Природно-географічні чинники антропогенезу, заселення	9	3	2		4
Тема 3. Походження і географія людських рас	9	3	2		4
Тема 4. Взаємодія людини і природи	9	3			6
Тема 5. Зародження стародавніх цивілізацій	8	3	2		3
Модульна контрольна робота	1		1		
Разом за модуль	45	15	7		23
Модуль 2. Основи етнографії та етногеографії					
Тема 6. Поняття про етнос та етногенез	9	3			6
Тема 7. Концепція етногенезу Л.М. Гумільова	9	3	2		4
Тема 8. Культурно-господарська адаптація етносів до природних умов	9	3			6
Тема 9. Етнолінгвістичний склад населення світу	9	3	2		4
Тема 10. Релігійний склад населення світу	8	3	2		3
Модульна контрольна робота	1		1		
Разом за модуль	45	15	7		23
Разом за семестр	90	30	14		46

(заочна форма навчання)

Назви тем	8 –й семестр					
	Заочна форма					
	Усього	у тому числі				
лекц		пр	лаб	інд	ср	
Тема 1. Теоретичні та методологічні основи історичної географії. Природно-географічні чинники антропогенезу	11	1				10
Тема 2. Походження і географія людських рас.	12	1	1			10
Тема 3. Взаємодія людини і природи	11	1				10
Тема 4. Зародження стародавніх цивілізацій.	12	1	1			10
Тема 5. Поняття про етнос та етногенез.	11	1				10
Тема 6. Культурно-господарська адаптація	12	1	1			10

етносів до природних умов.						
Тема 7. Етнолінгвістичний склад населення світу.	9	1				8
Тема 8. Релігійний склад населення світу.	12	1	1			10
Усього годин	90	8	4			78

6.3. Теми практичних (семінарських, лабораторних) занять

Назва теми	Кількість аудиторних годин	
	Денна	Заочна
Практична робота 1. Природно-географічні чинники антропогенезу, заселення Землі людиною	2	-
Практична робота 2. Походження і географія людських рас	2	1
Практична робота 3. Географія стародавніх цивілізацій	2	-
Практична робота 4. Етнічний і мовний склад населення світу	2	1
Практична робота 5. Релігійний склад населення світу	2	-
Практична робота 6. Етнічний склад населення України: походження на території держави національних меншин та їхнє географічне поширення.	2	1
Практична робота 7. Етногеографічна характеристика Закарпаття	2	1
Разом	14	4

6.4. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Ознайомлення з теоретико-методологічними основами історичної географії	2	3
2	Проблеми історико-географічних досліджень в Україні	1	3
3	Основні ознаки етносу.	2	3
4	Історико-географічні особливості природокористування в Україні за час раннього голоцену.	2	3
5	Історико-географічні особливості природокористування в Україні за епохи неоліту.	2	3
6	Особливості етнічної та релігійної структури населення Західної Європи	1	3
7	Основні демографічні проблеми сучасного світу.	2	3
8	Історико-географічні особливості природокористування в Україні за епохи енеоліту.	2	3
9	Історико-географічні особливості природокористування в Україні за епохи бронзи	1	2
10	Історія виникнення етнотеографії та становлення її як науки.	1	3
11	Історико-географічні особливості природокористування в Україні від першої світової війни до 70-х рр. ХХ ст.	2	3
12	Етнорегіональні особливості України.	2	3

13	Об'єкт та предмет дисципліни ” Історична географія основами етнографії”.	1	3
14	Етнолінгвістичний складу населення світу	1	3
15	Вивчення концепції етногенезу Л.М. Гумільова	2	2
16	Розвиток етнодемографічної науки в Україні.	1	3
17	Опрацювання матеріалу за темою «Етнос та етногенез»	2	2
18	Облік населення. Історія переписів населення у світі.	1	3
19	Методи та завдання дисципліни Історична географія основами етнографії”.	2	2
20	Расовий склад населення світу.	1	3
21	Особливості етнічної структури населення Північної Європи.	1	2
22	Місце історичної географії в системі наук. Кількість населення світу.	1	2
23	Опрацювання матеріалу за темою «Природно-географічні чинники антропогенезу, заселення Землі людиною»	1	2
24	Поняття нації. Сучасні підходи до розуміння сутності нації.	2	2
25	Закони населення. Демографічний перехід.	1	2
26	Вивчення теорій походження людських рас	1	1
27	Історичні типи відтворення населення.	2	2
28	Нерівномірність розміщення населення на Землі.	1	1
29	Особливості взаємодії людини і природи на ранніх етапах розвитку людського суспільства	2	2
30	Географія української діаспори.	1	2
31	Наукова сутність категорій способ життя.	1	2
32	Релігійні вірування.	1	2
	Разом	46	78

ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Технічні засоби: Мультимедійний проектор, персональні комп'ютери, планшети.

Обладнання: персональні комп'ютери, ноутбуки, планшети.

Інформаційні технології та засоби онлайн навчання: прикладні програми (MS Office 2010, MS Windows XP), система електронного навчання Moodle <https://e-learn.uzhnu.edu.ua>, електронна пошта на базі глобальних інформаційно-комунікаційних порталів, внутрішня корпоративна електронна пошта УжНУ; електронний репозитарій ДВНЗ «УжНУ» <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui>, сайт УжНУ <https://www.uzhnu.edu.ua>, інформаційні ресурси в мережі Інтернет.

8. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Кандиба Ю.І. Історична географія з основами етнографії: Навчально-методичний комплекс. – Харків, 2010. – 72 с.
2. Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – М., 2002.
3. Дністрянський М. С. Політична географія України. Навчальний посібник. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2014.
4. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006.
5. Дністрянський М. С. Етногеографія України. Навчальний посібник. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008.
6. Дністрянський М. С. Геополітика: Навчальний посібник. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011.

Допоміжна література

1. Галич Мануэль. История доколумбовых цивилизаций. – М.: Мысль, 1990.
2. Геттнер А. Как культура распространялась по земному шару. – Л., 1925.
3. Гумилёв Л.Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации. – М., 1993.
4. Ламберг-Карловски К. Древние цивилизации. Ближний Восток и Мезоамерика. – М.: Наука, 1992.
5. Липс Юлиус. История древних цивилизаций // Под ред. Задой И. – М.: Аст, 1999.
6. Сегеда С. Основы антропологии: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1995.
7. Шаблій О.І. Основы загальної суспільної географії. Підручник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003.
7. Кафарський В.І., Савчук Б.П. Етнологія. Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
8. Лобжанидзе А.А., Горохов С.А., Заяц Д.В. Этногеография и география религий. – М., 2005.
9. Любіцева О.О., Мезенцев К.В., Павлов С.В. Географія релігій. – К.: АртЕк, 1998.
10. Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України. – К.: Либідь, 1996. – 276 с.
11. Пономарьов А. Українська етнографія. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.
12. Тиводар М. Етнологія: Навч. посібн. – Львів: Світ, 2004. – 624 с.
13. Трубочаніков С.В. Історична географія України. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – 168 с.

Ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. Антропогенез. – Режим доступа: <http://antropogenez.ru>
2. Антропологическая фотогалерея. – Режим доступа: <http://yenyey.narod.ru/antropologiya>
3. Географічний портал. – Режим доступа: <http://geosite.com.ua>
4. Географія. – Режим доступа: <http://geoswit.ucoz.ru>
5. Етнічна географія, етнографія, етнологія. – Режим доступа: <http://ukrtur.narod.ru/etno/etno.htm>
6. Історія України – History of Ukraine (Інститут історії України). – Режим доступа: <http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/shev/2/30.pdf>
7. Макаrchук С.А. Етнографія України: Навч. посіб. – Львів: Світ, 2004. – Режим доступа: http://ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/index.htm
8. Пізнавальний сайт «Географія»: - Режим доступа: <http://geoknigi.com>
9. Портал о странах и народах мира. – Режим доступа: <http://www.portalostranah.ru>
10. Українська етнографія. – Режим доступа: <http://etno.iatp.org.ua>
11. Українська етнографія. – Режим доступа: <http://www.etno.us.org.ua>
12. Gumilevica: гипотезы, теории, мировоззрение. – Режим доступа: <http://www.gumilevica.kulichki.net>
13. Mesogaia: Премордіальна традиція в Україні. – Режим доступа: <http://www.mesogaia.il.if.ua/intro.htm>
14. Nata Haus: Знание без границ. – Режим доступа: <http://www.infanata.com>.